

U obranu konstruktivizma: konstruktivistička teorija kao okvir za analizu vanjskih politika

Tin Puljić, doktorski student
Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
tpuljic97@gmail.com

Uvod: uloga i smisao teorija međunarodnih odnosa u analizi vanjskih politika

Iako je širokim i općim pojmovima koji označuju nebrojene isprepletene fenomene kao što je to pojam vanjske politike teško pridjenuti jednostavnu definiciju, vanjsku politiku može se razumijevati kao ukupnost politika neke zemlje prema svojoj okolini te interakciju s tom okolinom (Breuning, 2007, str. 5), pri čemu postoje tri relevantne razine – koncepcija odnosno formulacija vanjske politike, vanjskopolitičkih strategija i ciljeva te pripadajućih legitimirajućih diskursa vanjske politike; sadržaj odnosno konkretni koraci i planovi djelovanja u svrhu ostvarivanja postavljenih ciljeva; kao i implementacija, odnosno provedba vanjske politike u djelo (Bindra, 2019).

Analizom vanjskih politika teži se problematizirati sve tri razine te mapirati i objasniti vanjsku politiku kao obuhvatan proces. U tom smislu analiza vanjskih politika igra trojnu ulogu. Prva uloga analize vanjskih politika jest eksplanatorna – teži se ne samo opisati određenu vanjsku politiku ili njene elemente na razini puke deskripcije, već i objasniti njenu genezu te logiku iza specifičnih djelovanja. Jedno od temeljnih pitanja jest, dakle, zašto je određena vanjska politika takva kakva jest te koji su faktori i kauzalni mehanizmi na nju utjecali. Druga je uloga analize vanjskih politika prediktivna. Uspješna analiza vanjskih politika u stanju je (bar do određene mjere) ponuditi predviđanja daljnjih zbivanja i djelovanja aktera bazirajući se na analizi konstelacija moći (političke, vojne i ekonomske), dosadašnjih obrazaca u vanjskoj politici pojedinih aktera, interesa i ciljeva koje akteri međunarodne politike postavljaju te drugih relevantnih varijabli. Naposljetku, analiza vanjskih politika često ima i stratešku ulogu. Analiza vanjskih politika u mnogim slučajevima nije sama sebi svrhom, već služi kao podloga za vanjskopolitičko djelovanje. Važan zadatak administrativno-analitičkog stroja bilo kojega ministarstva vanjskih poslova ili ekvivalenta toj instituciji jest proizvesti kvalitetne izvještaje, studije i na istima temeljene prijedloge vanjskopolitičkih koraka koji se daju na razmatranje donositeljima odluka. Ukratko, uspješna analiza vanjskih politika teži ponuditi objašnjenja, predviđanja te temelj za buduće djelovanje.

Teorije međunarodnih odnosa služe kao široki analitički okviri; svojevrsan prvi korak u analizi vanjskih politika. Spomenute teorije nude opće postavke o prirodi država, međunarodnih institucija i međunarodnog poretka, kroz čiju se aplikaciju na konkretne slučajeve mogu generirati hipoteze u istraživanju vanjskih politika. Analiza se vanjskih politika, dakle, bavi „konkretnim teoretiziranjem“ (Hudson i Vore, 1995, str. 211), odnosno primjenom apstraktnih teorijskih koncepata i izradom specifičnih teorija, modela te predviđanja manjeg dometa, vezanih uz konkretne aktere i kontekste. Pitati koja teorija međunarodnih odnosa nudi najbolju podlogu za analizu vanjskih politika stoga znači pitati koja je teorija najviše u stanju iz svojih početnih postavki izroditi konkretne analize koje ispunjavaju eksplanatornu, prediktivnu i stratešku ulogu vanjske politike.

Takva teorija mora ispuniti sljedeće uvjete: a) mogućnost fleksibilne primjene na različite kontekste te mogućnost objašnjavanja širokog spektra fenomena u sferi vanjske politike; b) mogućnost analize kako materijalnih, tako i simboličkih te diskurzivnih dimenzija vanjske politike; c) primjenjivost ne samo na državu shvaćenu kao monolit već i na kauzalne veze između unutarnje i vanjske politike; d) promatranje ciljeva, strategija i djelovanja ne samo iz „ptičje perspektive“ već i kroz analizu samorazumijevanja aktera, budući da ono igra značajnu ulogu u vanjskoj politici općenito te e) sposobnost nepristrane analize te apstrahiranja od normativnih postavki koje apriorno unose pristranost u analizu.

Vanjska politika ima trojaku ulogu – eksplanatornu, prediktivnu te stratešku

U ovome se tekstu tvrdi da konstruktivistička teorija najbolje zadovoljava navedeno. Najprije će se predstaviti kratak pregled konkurentskih teorija (realistička, liberalna i marksistička teorija), potom će se analizirati postavke teorije konstruktivizma te detaljno objasniti njene kvalitete u komparaciji s drugim „velikim“ teorijama te će se naposljetku pokušati dati odgovor na određene kritike često upućene konstruktivizmu.

Pregled konkurentskih teorija: realističko, liberalno i markstističko viđenje međunarodnih odnosa

Realistička teorija međunarodnih odnosa za svoju polazišnu točku uzima državu kao osnovnog aktera međunarodnih odnosa. Međunarodna politika vodi se između država – i samo između država. Međunarodne organizacije tek su skupovi država; međunarodnu se politiku u biti najbolje može definirati kao međudržavnu politiku (Jović, 2013, str. 15). Posljedično tome, realizam zaključuje da međunarodni poredak u smislu naddržave koja bi uspostavljala stabilnu strukturu ili pak u smislu okvira obvezujućeg u jednakoj mjeri svim državama uz mogućnost sankcija u slučaju ne poštivanja ne postoji. Međunarodni je poredak, dakle, anarhičan u smislu nedostatka hijerarhije legitimnog autoriteta (Luša, 2013, str. 230). U takvome poretku države u svojoj težnji za sigurnošću i opstankom mogu računati jedino na sebe same – djelovanje drugih država nepredvidljivo je i neprozirno, polje međunarodne politike jest fluidno te prijetnja od agresivnoga djelovanja druge države može doći u svakom trenutku. Ovakva konstelacija države prisiljava da neprekidno teže povećanju vlastite moći kao načinu osiguravanja vlastite egzistencije. Temeljni je interes u vanjskoj politici moć; odnosno, riječima ključnog teoretičara klasičnog realizma Hansa Morgenthaua, državnici djeluju u smjeru interesa definiranoj pojmovima moći (Morgenthau, 2005, str. 5). Mehanizmi koji sprječavaju da težnja prema moći postane otvoreni sukob između država jesu ravnoteža snaga te s njome blisko povezan koncept

sigurnosne dileme. Ravnoteža snaga među državama osigurava relativnu stabilnost – u momentu kada države ne mogu biti sigurne da posjeduju dovoljno moći da nadvladaju protivnike, manje su sklone poduzimati ofenzivne korake. Svrha je ravnoteže snaga, dakle, također i osigurati da se niti jedna država dovoljno ne osili da pokuša stvoriti (ili zaista stvori) unipolarni međunarodni poredak (Popović, 2013, str. 60-61). Međunarodni se sustav stalno uravnotežava kroz težnju pojedinačnih država za stjecanjem moći. Svaka se država nalazi u perpetualnoj sigurnosnoj dilemi – postoji stalna asimetrija informacija u smislu nepoznavanja namjera drugih država te nemogućnosti predviđanja njihovih reakcija. U toj se dilemi države najčešće odlučuju na dodatno ojačavanje, prateći jedna drugu u stjecanju moći te osiguravajući ravnotežu unutar sustava.

Svoje postavke realizam (napose klasični realizam, na čijim se temeljima potom u većoj ili manjoj mjeri grade ostali potpravci realizma) izvlači iz pesimističnog viđenja ljudske prirode. Anarhični međudržavni sustav obilježen borbom za moć jest preslika borbe za moć kao prirodnog stanja među ljudima (Popović, 2017, str. 177-178), odnosno hobsovskog prirodnog stanja koje postoji apriorno državi – isto kao što je „čovjek čovjeku vuk“ te svaki čovjek drugome predstavlja opasnost (što iziskuje stvaranje države), tako je i u međunarodnom sustavu „država državi vuk“ te sukob ne sprječavaju racionalnost ili moral, već želja za očuvanjem egzistencije u sustavu ravnoteže snaga. Izvan ove osnovne pretpostavke realizam se unutarnjom politikom u načelu ne bavi. Strukturalni realizam i neorealizam teže analitički inovirati u odnosu na klasičnu inačicu, ali se zadržavaju na istoj razini analize. Realisti državu promatraju kao crnu kutiju, odnosno kao unitarnog racionalnog aktera u polju međunarodnih odnosa (Finel, 2001, str. 199), umjesto kao prostor političke borbe *sui generis*.

Za razliku od realizma koji na sebe ne preuzima etiketu preskripcije, liberalna je teorija međunarodnih odnosa eksplicitno normativna. Liberalizam polazi od pretpostavke da je jedina vrijednost koja može pretendirati na univerzalnost sloboda – svako ljudsko biće po svojoj prirodi teži slobodi te bi uvijek u izboru između slobode i ropstva izabralo slobodu. Ljudi koji ne žive u slobodi nisu u tome stanju svojevrijedno, njima je sloboda oduzeta (Jović, 2014, str. 32). Shodno tome, za razliku od realizma koji u mnogo većoj mjeri pruža deskripciju međunarodnih odnosa doli preskripciju, liberalizam otvoreno donosi sud o legitimitetu države – legitimna je samo ona država koja svojim građanima jamči slobodu. Iz rečenoga je razvidno da liberalizam razlikuje i opravdano od neopravdanog djelovanja u međunarodnoj sferi. Budući da je sloboda temeljna i neotuđiva vrijednost, djelovanje u svrhu širenja slobode odnosno omogućavanja istinski slobodnog života što većem broju ljudi opravdano je djelovanje. Ovo se uvjerenje u praksi ogleda u intervencionističkoj doktrini – intervencija (uključujući vojnu) protiv država koje ugnjetavaju svoje građane nije samo opravdana, već je katkada i nužna (Šelo Šabić, 2014, str. 209-210).

Promicanje slobode (politički-institucionalno operacionalizirane u formi liberalne demokracije koja poštuje ljudska i građanska prava) važno je ne samo iz vrijednosnih razloga već i poradi očuvanja sigurnosti i stabilnosti u međunarodnoj sferi. Prema teoriji demokratskog mira, koju je inicijalno formulirao Immanuel Kant, usvajanje demokracije vodi k eliminaciji sukoba među državama. Liberalizam ima optimističan pogled na ljudsku prirodu – ljudi su racionalna bića sklonija suradnji nego sukobu te je za pretpostaviti da unutar demokratskog sustava koji pravo odlučivanja daje narodu ne bi nikad nastala dovoljna politička volja za ratom (Zgurić, 2013, str. 30). U međunarodnom sustavu koji se sastoji isključivo od demokracija koje pritom polučuju obostranu korist kroz trgovinu do ratova ne bi dolazilo. U ovoj postavci nalazimo i još jedno opravdanje intervencionizmu – vojne intervencije pod stijegom demokracije razlikuju se od svih drugih ratova u tome što se ne poduzimaju radi ostvarivanja nacionalnih interesa ili osvajanja teritorija i resursa već radi višeg cilja, kao sredstvo na putu do konačnoga mira od kojega će svi profitirati.

Naposljetku valja spomenuti i marksističku koncepciju. Marksisti međunarodni poredak vide kao funkciju kapitalizma – isto kako je društvo podjeljeno na vladajuću i potlačenu klasu, tako je i svijet podijeljen između kapitalističkih sila i „ovisnih“ država koje se ponajprije nalaze u „Trećem svijetu“ (u ovo viđenje spadaju konceptualni okviri poput teorije međuovisnosti i teorije svjetskih sustava). Kapitalizam, odnosno pohlepna želja za profitom, primarni je uzrok sukoba između država te se mir i pravednost mogu osigurati jedino eliminacijom kapitalističke klase i revolucionarnom uspostavom novoga poretka (Walt, 1998, str. 34). Marksističkoj će teoriji ovdje biti posvećeno manje prostora iz tri razloga – prvo, iako interes za nju nije u potpunosti zamro, ona se ipak u odnosu na preostale teorije nalazi na margini te ne figurira kao odveć relevantna u analizi vanjskih politika; drugo, bez obzira na određeni analitički potencijal u opisivanju povezanosti socioekonomskih struktura i međunarodnih odnosa, marksistička viđenja često zapadaju u ekonomski redukcionizam te ne zahvaćaju puni spektar kako materijalnih tako i nematerijalnih faktora u međunarodnim odnosima; treće, u srži marksističke teorije leži simplifikacija političkih odnosa na sukob dviju klasa, čime se promašuje kompleksnost relacija među mnogobrojnim akterima u nacionalnoj te međunarodnoj sferi.

Konstruktivistička teorija i njene komparativne prednosti

Konstruktivizam polazi od pretpostavke da koncepti poput nacionalnih interesa, međunarodne sigurnosti i slično nisu objektivni pojmovi koji postoje neovisno o akterima, već da su promjenjivi produkt socijalne konstrukcije kroz različite narative, diskurse i paradigme. Proces konstrukcije u svojoj srži ovisi o onome koji konstruira, odnosno o identitetu političkog aktera – kako akter razumijeva samoga sebe te kako ga vide drugi ima presudnu ulogu u određivanju (vanjsko)političkog djelovanja (Kolodziej, 2005, str. 260-262). Tome je tako stoga što akteri djeluju prema drugim akterima ili fenomenima ovisno o vlastitom shvaćanju spomenutih aktera i fenomena, što je neraskidivo povezano sa subjektivnom pozicijom u kojoj se određeni akter nalazi. Akteri ne posjeduju univerzalne interese neovisne o kontekstu već polazeći od svojega subjektivnoga konteksta tumače poznate situacije ili konstruiraju nova značenja o nepoznatima (Wendt, 1992, str. 396-398). U tome se smislu može reći da međunarodni poredak ne postoji neovisno o konstrukciji – dihotomije prijatelj-neprijatelj, strategije i interesi, ocjena određenoga stanja ili poretka kao željenoga i pravednoga ili pak nepravednoga, percepcija vlastite moći itd. proizlaze iz konstrukcije uvjetovane identitetom. Posljedično tome, međunarodne su institucije također primarno skup subjektivnih identiteta i interesa te njihovo postojanje ovisi o želji aktera da bivaju socijaliziranima u određenu paradigmu ili diskurs (Wendt, 1992, str. 399).

**Konstruktivistička teorija
ne pruža definiciju ljudske
prirode, no ustraje na
tvrdnji da pojedinac
ne postoji odvojeno od
konteksta u kojemu se nalazi**

Konstruktivistička teorija ne pruža definiciju ljudske prirode, no ustraje na tvrdnji da pojedinac ne postoji odvojeno od konteksta u kojemu se nalazi te da je identitet pojedinca zajedno s pripadajućim koncepcijama morala, pravednosti i koristi rezultat procesa intersubjektivne proizvodnje značenja. U opisivanju i predviđanju djelovanja u vanjskoj politici, dakle, treba poći od analize načina na koji određeni akteri konstruiraju značenja i kroz prizmu istih tumače svoje okruženje. Na isti način na koji se ovaj proces odvija kroz političku socijalizaciju svakoga pojedinca, u stvaranje značenja kroz diskurse i narative angažiraju se i države na razini međunarodnih odnosa, čineći to strateški kako bi opravdale svoje djelovanje te postigle zadane ciljeve (Simić i Živojinović, 2016; Ejodus, 2016), bilo kroz narativnu sekuritizaciju određenih fenomena, kroz definiranje sukoba

Puljić, U obranu konstruktivizma

u terminima etnikuma, religije ili nacionalnog identiteta ili pak putem drugih tehnika konstrukcije. Jedna od najzastupljenijih konstrukcija jest uvijek ona o drugome; o neprijatelju. Kroz stvaranje priče o određenome izvanjskom akteru koji predstavlja egzistencijalnu prijetnju, utjelovljenje nepravde i nemorala, suprotnost svemu onome „što mi jesmo“, konsolidira se vlastiti identitet te se omogućava opravdavanje djelovanja kroz pretpostavljeni cilj nadvladavanja opasnoga neprijatelja. Drugim riječima, sukobi u međunarodnim odnosima uvelike su posredovani identitetom i konstrukcijom identiteta.

S obzirom na rečeno, konstruktivističko viđenje ima niz prednosti u odnosu na konkurentske teorije. Kao prvo, u daleko najvećoj mjeri zahvaća identitet kao ključnu determinantu političkog djelovanja. Temeljni su akter međunarodnih odnosa nacionalne države, odnosno države okupljene i konsolidirane oko koncepta nacije. Nacija je u svojoj biti intersubjektivni konstrukt; ona počiva na ideji identitetske povezanosti milijuna ljudi koji se nikada nisu međusobno upoznali niti vjerojatno ikada hoće. Jedino što ljude povezuje u naciju jest to da zajednički sebe doživljavaju kao braću i sestre po nacionalnom identitetu; da smatraju da ih teritorij na kojemu žive i njemu pridana simbolička značenja na neki način čine bližima jedni drugima no ljudima koji žive na nekome drugom dijelu planeta. Nacija je „zamišljena politička zajednica“ (Anderson, 1991, str. 6). Samim time, konstrukcija je apriorna državi kao temeljnom akteru međunarodnih odnosa te djelovanju država u međunarodnim odnosima. Razumijevanje istih nije moguće postići bez razumijevanja osnove po kojoj djeluju, a to je moguće samo priznavanjem važnosti identiteta. Prikazano na vrlo opipljivom i aktualnom primjeru – historiografske diskursije o tome tko su, primjerice, Ukrajinci, dokle seže povijesni ukrajinski teritorij te jesu li Ukrajinci u stvari tek zapadni Rusi (kao što određeni ideolozi Putinova režima tvrde) u konačnici su irelevantne. Ono što određuje trenutnu geopolitičku realnost i izravno utječe na tok sukoba jest da postoji skupina koja sebe smatra Ukrajcima, koja se identificira s tim označiteljem i njime povezanim značenjima i simbolima te koja je za taj obranu vlastite konstrukcije o sebi spremna položiti živote.

Kao drugo, konstruktivistička je teorija fleksibilno primjenjiva na različite kontekste te omogućava stvaranje velikog broja teorija srednjeg dometa te modela prilagođenih specifičnim slučajevima mnogo više no što to čine, primjerice, realizam i liberalizam. Tome je tako stoga što konstruktivizam polazi od samorazumijevanja aktera te načina na koji ono određuje tumačenja koja akteri imaju o političkom okruženju u kojemu se nalaze te međunarodnom sustavu unutar kojega djeluju. Za razliku od drugih teorija, konstruktivizam ne postavlja apriorne koncepcije ljudske prirode – on ne vidi čovjeka optimistično niti pesimistično već teži aktere sagledati onako kako oni percipiraju sebe same. U tome konstruktivizam izbjegava temeljni problem u koji se zapliću realizam i liberalizam – ili su sva ljudska bića, neovisno o kontekstu, svodiva na jedan te isti zajednički nazivnik (što empirijski nije točno; banalno rečeno, koncepcija osnovnih kategorija kao što su moral, pravednost, ispravno političko djelovanje koju njeguje vojni zapovjednik Pentagona obrazovan na West Pointu vjerojatno se podosta razlikuje od one radikalnih šijitskih frakcija u Iranu koje drže da je ostvarenje mučeništva put u mesijansko doba); ili ove teorije nužno promašuju i ne uspijevaju zahvatiti značajan broj slučajeva koje teže analizirati. Time se otvara opasnost analitički nedopustivog postupka prilagođavanja slučaja teoriji, a ne teorije slučaju. Primjerice, suočeni s primjerima koji opovrgavaju teoriju demokratskoga mira (npr. Prvi kašmirski rat 1947.-1948., sukob Ekvadora i Perua 1981.), pobornici spomenute teorije lako bi mogli reći da jedna od država koja je zaratila (ili obje) ipak nije bila dovoljno liberalna demokracija te da teorija i dalje stoji – problem je u tome što spašavanje teorije od opovrgavanja ne donosi nikakvu analitičku korist. Komparativno gledano, promatrajući način na koji akteri definiraju kako sebe tako i svoje okruženje, konstruktivizam omogućava objašnjenje geneze različitih tipova vanjskih politika te različitih načina definiranja interesa, kao i predviđanje smjera djelovanja aktera koje će nužno pratiti postavke koje akter ima o kontekstu u kojem se nalazi. Umjesto pretpostavljanja da akteri imaju univerzalnu percepciju pojmova kao što su moć i interes, konstruktivizam se prilagođava slučaju te je stoga fleksibilniji od svojih konkurenata.

Treće, konstruktivizam omogućava analizu unutarnje politike kao ključne determinante vanjske politike. Realizam državu na međunarodnoj razini promatra kao unitarnog, monolitnog aktera odnosno svojevrsnu crnu kutiju; liberalizam unutarnju politiku promatra manihejski (država ili jest demokratska ili nije, sadržaj unutarnje politike manje je važan), a marksizam ju reducira na klasnu borbu te se stoga također ne zamara sadržajem unutarnje politike (klasne antagonizme ionako valja dokinuti, a dok to ne bude učinjeno unutarnja je politika samo refleksija materijalnih interesa vladajuće klase). Konstruktivizam pak nužno polazi od stajališta da je poprište borbe za izgradnju narativa, diskursa i konstrukcija unutarnja politika. U borbi za moć politički akteri grade simboličke strukture koje služe kako opravdavanju njihova djelovanja, tako i opravdavanju pretenzija na posjedovanje i vršenje moći. Takvi legitimacijski diskursi primarno služe očuvanju stabilnosti i moći u unutarnjoj politici, a ne postupcima uvjeravanja na međunarodnoj razini. Primjerice, Putinovo inzistiranje da se u Ukrajini vodi „specijalna vojna operacija“, a ne rat vrlo vjerojatno nikoga od Rusiji suprotstavljenoga bloka neće uvjeriti da je rusko djelovanje legitimno, no to nije niti cilj – cilj je pred domaćim stanovništvom stvoriti narativ prema kojemu je rusko djelovanje pravedno te isprovocirano od strane Zapada, a ne agresivno i pobuđeno imperijalnim tendencijama. Slično se može ustvrditi za određene narative na Balkanu – inzistiranje značajnih segmenata službene srpske politike da se u Srebrenici nije zbio genocid ili pak da je Kosovo neotuđivo srce Srbije ne služi toliko promjeni mišljenja i položaja u međunarodnoj sferi koliko se naprosto radi o narativima koji su podatni prikupljanju političke podrške i legitimiranju političkog djelovanja u unutarnjoj politici. Unutarnja politika, dakle, uvelike uvjetuje koju „priču pričaju“ politički akteri te u skladu s kojom se pričom od njih očekuje da djeluju na međunarodnoj razini. Budući da konstruktivizam polazi od proučavanja nematerijalnih faktora vanjske politike, on nužno ne može zaobići mjesto njihove geneze – unutarnju politiku.

Također, kao pristup i teorija koji se primarno bavi nematerijalnim i (inter)subjektivnim čimbenicima vanjske politike, konstruktivizam pruža najviše prostora za prihvaćanje i prilagodbu raznovrsnih utjecaja iz područja političke teorije i političke filozofije, pogotovo onih poststrukturalističke i postmoderne provenijencije. Mnogi teorijski okviri iz toga područja političke znanosti imaju snažan analitički potencijal u analizi vanjskih politika. Michel Foucault, primjerice, drži da je borba za moć u političkoj sferi neraskidivo vezana uz istinu (Foucault, 1994, str. 161), odnosno da politička moć proizlazi iz mogućnosti da se pretendira na govor (diskurs) koji se smatra istinitim te na osnovu kojega se crpi i zahtijeva politički legitimitet. Kroz potencijalne teorijske okvire građene na povratnoj sprezi moći, znanja i istine moguće je analizirati izgradnju vanjskopolitičkih diskursa, kao i predviđati te utvrđivati koji će diskursi vjerojatno prevladati u danom kontekstu. Jean-François Lyotard pak politiku doživljava kao multiplicitet govornih formi koje se nalaze u perpetualnom jezičnom sukobu (Lyotard, 1991, str. 146-148). Drugim riječima, politika je borba između isključujućih hegemonijskih diskursa u kojoj pobjednik vrši diskurzivnu ekskluziju nad svima drugima, postavljajući režim istine te time određujući s jedne strane znanje koje figurira kao autoritativno i na osnovu kojega će se reproducirati politička moć, a s druge tko biva isključen iz režima istine i mogućnosti pretendiranja na istinit govor. Lyotardovi uvidi pružaju podatnu podlogu za istraživanje i analizu isključujućih diskursa, odnosno „mi-oni“ diskursa i narativa koji često uokviruju konflikte na međunarodnoj razini. Pobornici konstruktivističkog pristupa mnogo će vjerojatnije posegnuti u polje političke teorije u potrazi za korisnim uvidima, time šireći spektar analitičkih alata i postupaka, nego što bi to, primjerice, učinili realisti koji bi postavke iz sfere teorije i filozofije vjerojatno držali suviše apstraktnima te nedovoljno „tvrdima“ u empirijskom smislu.

Naposljetku, valja spomenuti problematiku normativnih postavki utkanih u tkivo realističke i liberalne teorije. Liberalizam na vanjsku politiku gleda otvoreno misionarski – liberalna demokracija i njene postavke superiorni su te je cilj vanjske politike ostvariti svijet u kojem liberalna demokracija postaje *the only game in town*. Realisti se, pak, nominalno odriču normativnih elemenata, tvrdeći da

Puljić, U obranu konstruktivizma

realizam niti jednoj državi ne uskraćuje pravo na suverenitet sve dok ona ne djeluje na način opasan po održanje poretka. Ipak, definicija djelovanja opasnog po poredak ovisi o normativnim postavkama o danome poretku, odnosno smatra li se određeni poredak poželjnim ili ne. Iz perspektive zapadnih država, djelovanje Rusije u Ukrajini narušava međunarodni poredak; no iz položaja Moskve radi se upravo o uspostavi stabilnoga poretka, o eliminaciji „nacističkih elemenata“ u Ukrajini koji prijetu stabilnosti na europskome tlu. Niti realizam, dakle, nije slobodan od normativnosti. Posljedično tome, analize i strategije izrađene kroz prizmu ovih teorija nužno su inficirane apriornim procjenama o ispravnim i neispravnim formama djelovanja i političkoga uređenja, što znači da pristranost postaje strukturnim dijelom analize. Ne samo da se radi o određenom vidu epistemološke arogancije (nejasno je na osnovu čega bi se, primjerice, zapadna, prosvjetiteljska koncepcija slobode trebala poopćivati i smatrati superiornom u odnosu na bilo koju drugu), već dolazi i do direktne ugroze po kvalitetu analize. Nasuprot tome, konstruktivizam se ovim pitanjima ne zamara. Konstruktivizam polazi primarno od samorazumijevanja aktera, težeći njihovo djelovanje razumjeti kroz diskurse, moralne kompase i ideološka uvjerenja koja oni sami posjeduju. Drugim riječima, konstruktiviste ne zanima što je objektivno najbolji vid djelovanja (ako takvo što uopće postoji) već subjektivne percepcije aktera o najboljem vidu djelovanja te o poželjnim i nepoželjnim ishodima. Slijedom toga, konstruktivizam je u stanju ponuditi najpreciznija predviđanja djelovanja, ali i u većoj mjeri zahvatiti kontekst u kojemu se stvara i provodi vanjska politika. Izbjegavanje normativiteta ugrađenoga u samu teoriju konstruktivizmu nudi veću analitičku snagu.

Kritike konstruktivizma i pripadajući odgovori

Naposljetku, valja navesti i neke česte kritike upućene konstruktivističkom pristupu te pokušati na njih ponuditi odgovor. Najopćenitija zamjerka koja ne dolazi samo iz polja analize vanjskih politika i međunarodnih odnosa već i epistemologije i filozofije znanosti (Sokal i Bricmont, 1998) te javnih politika (Schneider i Ingram, 1993; Sabatier, 1999) jest da konstruktivizam odbacuje pojam realnosti kao takve te istine kao onoga što odgovara realnosti i time zapada u radikalni relativizam. Na ovu kritiku postoje dva relevantna odgovora. Kao prvo, konstruktivizam ne odbacuje materijalni realitet. Konstruktivizam neće poreći da se negdje zbiva rat ili ekonomska kriza, neće sporiti s postojanjem objektivnih socioekonomskih i geopolitičkih uvjeta niti će tvrditi da su takvi uvjeti tek puki intersubjektivni umni konstrukt. Konstruktivisti naprosto tvrde da takvi uvjeti supostoje s različitim interpretacijama koje objašnjavaju uzroke i posljedice određenih uvjeta, kao i njihovu poželjnost ili nepoželjnost te da akteri ne reaguju i djeluju prema određenim uvjetima i poticajima u vakuumu, kao prema svojevrsnom *Ding an sich*, već prema vlastitom doživljaju određenih uvjeta i prema nizu vlastitih subjektivnih koncepcija i uvjerenja – ukratko, akteri djeluju na osnovu konstrukcija koje pridaju određenim varijablama te su stoga konstrukcije i proces njihova nastajanja osnovni objekt proučavanja u analizi međunarodnih odnosa. Ovo objašnjenje vodi i do drugog odgovora na zamjerku o relativizmu – čak i kada bi bilo točno da se konstruktivizam odriče koncepta objektivne istine, to naprosto nije relevantan faktor u procjeni vrijednosti konstruktivizma kao teorije. Budući da je pojam istine u političkoj sferi uvijek diskurzivno posredovan, pitanje o postojanju istine kao takve nije relevantno pitanje u analizi političkoga djelovanja. Drugim riječima, objektivna realnost i objektivna istina nisu predmet analize vanjskih politika.

Druga kritika često upućena konstruktivizmu jest da ne proizvodi empirijski provjerljive hipoteze, odnosno da iz konstruktivističkih polazišta mnogih autora nije moguće utvrditi točne kauzalne veze između diskursa/konstrukcija i fenomena u sferi međunarodnih odnosa kao niti njihovu snagu (Moravcsik, 1999). Iako je točno da se nematerijalni faktori međunarodnih odnosa poput ideja,

diskura i narativa opiru kvantitativnoj metodologiji i numeričkoj operacionalizaciji, to ne znači da konstruktivističke postavke nisu empirijski provjerljive. Moguće je formulirati jasne eksplanatorne i prediktivne hipoteze kroz konstruktivističku prizmu te ih testirati nizom metodoloških alata. Analiza diskursa i tematska analiza omogućavaju utvrđivanje diskurzivnih i narativnih obrazaca u izjavama aktera, programatskim tekstovima, dokumentima i strategijama, međunarodnim sporazumima i slično, a provedba komparativnih studija slučaja omogućava testiranje za intervenirajuće varijable, odnosno utvrđivanje komparativnog utjecaja nematerijalnih faktora na vanjsku politiku u odnosu na druge moguće čimbenike. Ranije u tekstu objašnjeno je kako kontekstualna osjetljivost konstruktivizma dopušta stvaranje fleksibilnih teorija srednjeg dometa. Svemu rečenome moglo bi se predbaciti da je sama osnovna postavka kriva – materijalni interesi i faktori naprosto su značajnije determinante vanjske politike od ideja i konstrukcija te je samim time i konstruktivistički izbor metodologije neispravan (Palan, 2000, str. 576). Ipak, iako je svakako istina da postoji opći skup interesa (opstanak, sigurnost, moć...) koji se mogu pripisati svim akterima međunarodnih odnosa, sadržaj ovih pojmova varira ovisno o diskursu iz kojega akteri dolaze. Diskurs NR Kine, primjerice, nacionalnu i međunarodnu sigurnost definira kroz globalnu trgovinsku povezanost predvođenu Kinom (tzv. Inicijativa pojasa i puta), trenutna ruska vlast kao ključan faktor sigurnosti (ali i kao svoje povijesno pravo) vidi širenje sfere utjecaja na bivše sovjetske republike te eliminaciju aspiracija NATO-a za širenje u tom području, dok Sjedinjene Države i Europska unija svoje djelovanje primarno uokviruju kroz diskurs liberalne demokracije. Nadalje, način na koji država ostvaruje svoje interese, načini na koje legitimira svoje postupke i zahtijeva privolu od svojeg stanovništva te način na koji pristupa diplomaciji određeni su interpretativnim okvirima koje država pridaje drugim akterima i kontekstu u kojemu se nalazi. Dakle, čak i ako postoje objektivni interesi neovisno o interpretaciji i konstrukciji, način njihova ostvarivanja (drugim riječima, vanjskopolitičko djelovanje) ipak ovisi o nematerijalnim faktorima. Naposljetku, mnogi će konstruktivizmu predbaciti da naprosto nije teorija u punome smislu riječi, već svojevrsna kritika ili komentar na druge teorije međunarodnih odnosa (Jović, 2016, str. 8). Ova je kritika naprosto semantička igra. Je li konstruktivizam teorija prema ovoj ili pak onoj definiciji pitanje je za autore politoloških udžbenika; u evaluaciji konstruktivizma relevantno je do koje mjere ispunjava uvjete koje mora ispunjavati dobra teorija, odnosno koliku eksplanatornu, prediktivnu i analitičku snagu nudi onima koji se odluče primijeniti konstruktivistički pristup. Dokle god argumenti u korist konstruktivizma izneseni u ovom tekstu stoje, irelevantno je naziva li se konstruktivizam teorijom ili ne.

Zaključak

Konstruktivizam ispunjava ranije navedene uvjete analitički snažne teorije međunarodnih odnosa. U srži konstruktivističkog pristupa leži ispitivanje nematerijalnih faktora i dimenzija vanjske politike, što omogućava prilagođavanje različitim kontekstima te zahvaćanje samorazumijevanja aktera te načina na koji akteri promatraju i shvaćaju svijet oko sebe. Polazeći od samorazumijevanja aktera, konstruktivizam ne zapada u zamku apriornih pretpostavki o ljudskoj prirodi ili generalizacije osnovnih interesa država, niti pribjegava normativnim postavkama koje inficiraju analitički postupak moralnim uvjerenjima i ideologijom.

Iako postoje validne kritike konstruktivizma, one najčešće bar u određenoj mjeri promašuju bit konstruktivističke teorije te pojednostavljuju njene temeljne postavke. Kratkim sažetkom kritika konstruktivističkog pristupa te prezentiranjem sažetih odgovora na spomenute kritike težilo se pokazati da postoji snažna obrana konstruktivističke teorije od najraširenijih zamjerki koje joj se predbacuju. Kroz komparativnu analizu konstruktivizma u odnosu na druge teorije (primarno realizam i liberalizam

Puljić, U obranu konstruktivizma

kao dominantne teorije međunarodnih odnosa) iznesen je niz argumenata u prilog eksplanatornom, prediktivnom i strateškom potencijalnu koji konstruktivistička teorija. Na koncu, njena spremnost da izađe iz svijeta suhog empirizma te se ozbiljnije pozabavi idejama i subjektivitetom čini ju pogodnijom za analizu vanjskih politika.

Literatura

Anderson, B. (1991). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

Bindra, S. S. (2019). Analyzing Foreign Policy: A Theoretical Perspective. *World Affairs: The Journal of International Issues*, 23(3), 26-43.

Breuning, M. (2007). *Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction*. New York: Palgrave Macmillan.

Ejdus, F. (2016). Diskurzivna i praktična konstrukcija međunarodne (ne)bezbednosti. U D. Jović (ur.), *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa* (str. 199-228). Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Finel, B. I. (2001). Black Box or Pandora's Box: State Level Variables and Progressivity in Realist Research Programs. *Security Studies*, 11(2), 187-227. doi:10.1080/714005331

Foucault, M. (1994). *Znanje i moć*. Zagreb: Globus.

Hudson, V. M. i Vore C. S. (1995). Foreign Policy Analysis Yesterday, Today and Tomorrow. *Mershon International Studies Review*, 39(2), 209-238. doi:10.2307/222751

Jović, D. (2013). Uvod u studij realizma. U D. Jović (ur.), *Teorije međunarodnih odnosa. Realizam* (str. 15-38). Zagreb: Politička kultura.

Jović, D. (2014). Liberalizam u međunarodnim odnosima: teorija i praksa. U D. Jović (ur.), *Liberalne teorije međunarodnih odnosa* (str. 15-55). Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Jović, D. (2016.) Konstruktivizam u teorijama međunarodnih odnosa i praksi oblikovanja vanjskih politika. U D. Jović (ur.), *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa* (str. 7-36). Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Kolodziej, E. A. (2005). *Security and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Luša, Đ. (2013). Koncept anarhije u realističkoj teoriji međunarodnih odnosa. U D. Jović (ur.), *Teorije međunarodnih odnosa. Realizam* (str. 228-248). Zagreb: Politička kultura.

Lyotard, J. (1991). *Raskol*. Novi Sad: Dobra vest.

Moravcsik, A. (1999). 'Is something rotten in the state of Denmark?' Constructivism and European integration. *Journal of European Public Policy*, 6(4), 669-681. doi:10.1080/135017699343531

Morgenthau, H. J. (2005). *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*. 7. izd. New York: McGraw-Hill Education.

Palan, R. (2000). A World of Their Making: An Evaluation of the Constructivist Critique in International Relations. *Review of International Studies*, 26(4), 575-598. doi:10.1017/S0260210500005751

Popović, P. (2013). Horizontalni aspekt ravnoteže snaga u međunarodnim odnosima. *Politička misao*, 50(1), 58-83.

- Popović, P. (2017). K teoriji međunarodne politike Hansa J. Morgenthaua. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 14(1), 171-183. doi:10.20901/an.14.08
- Sabatier, P. A. (1999). The Need for Better Theories. U P. A. Sabatier (ur.), *Theories of the Policy Process* (str. 1-17). Boulder, CO: Westview Press.
- Schneider, A. i Ingram, H. (1993). Social Construction of Target Populations: Implications for Politics and Policy. *The American Political Science Review*, 87(2), 334-347. doi:10.2307/2939044
- Simić, D. R. i Živojinović, D. (2016). Konstruktivistička teorija i koncept nacionalnog interesa. U D. Jović (ur.), *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa* (str. 177-198). Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Sokal, A. i Bricmont, J. (1998) *Fashionable Nonsense. Postmodern Intellectuals' Abuse of Science*. New York: Picador.
- Šelo Šabić, S. (2014). Liberalni institucionalizam danas. U D. Jović (ur.), *Liberalne teorije međunarodnih odnosa* (str. 204-223). Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Walt, S. M. (1998) International Relations: One World, Many Theories. *Foreign Policy*, 110(29-32), 34-46. doi:10.2307/1149275
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391-425. doi:10.1017/S0020818300027764
- Zgurić, B. (2013). Teorija „demokratskog mira“: put prema građanskom ratu: studija slučaja Iraka. *Suvremene teme*, 6(1), 28-43.